

УДК 338.242.025.2(477)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ
ДО РИНКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИСало І. А.¹, д.е.н., с.н.с.<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>Стенура Л. О.¹, аспірантка,<https://orcid.org/0000-0001-9000-3907>Івановський А. В.², аспірант,<https://orcid.org/0000-0003-0410-4352>¹ННЦ «Інститут аграрної економіки», Київ, Україна²Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна<https://doi.org/10.31073/foodresources2022-19-26>

Предмет дослідження. Особливості формування економічної думки щодо ринкового регулювання в умовах трансформації економічних відносин в країні. **Мета.** На основі узагальнення досліджень науковців запропонувати авторський підхід висвітлення теоретичних підходів ринкового регулювання з урахуванням трансформації економічних відносин в країні. **Методи.** Для вирішення завдань дослідження використано такі методи наукового пізнання: теоретичного узагальнення, діалектичний, історико-логічний, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, наукового абстрагування. **Результати.** Встановлено, основні напрями сучасної світової економічної науки відображають альтернативні моделі розвитку капіталізму: неокласичну (монетаристську) – розвиток на основі механізму ринкового саморегулювання; кейнсіанську (некейнсіанську) – розвиток із використанням активного державного впливу на економіку. Слід також не залишати поза увагою такі важливі напрям світової економічної науки, як соціально-інституційний і марксистський. Вони виступають (кожен зі своїх позицій) із критикою можливостей ринкового механізму в розвитку економіки та вирішенні соціальних завдань, за визнання регулювальної ролі держави в економіці, виняткової ролі в розвитку суспільства, обмеженої історичної ролі капіталізму як соціально-економічної системи. Доведено, що центральною проблемою при дослідженні ринкової економіки є визначення пропорцій в економіці країни. Це й найбільш загальна пропорція між виробництвом і споживанням, пропорції між засобами виробництва та споживчими благами та послугами, створеними впродовж року в складі суспільного продукту. Вони, хоча й створюють спрощену, абстраговану від ряду факторів уяву про процес відтворення, однак дозволяють виявити основні, найбільш значимі взаємозв'язки й описати їх у системі показників. Відомо кілька історичних підходів до опису взаємозв'язків національного відтворення. **Сфера застосування результатів.** Результати проведених досліджень можуть бути використанні в процесі розробки системи макроекономічних заходів щодо розвитку адміністративно-територіальних утворень та країни в цілому.

Ключові слова: ринок, ринкове регулювання, економічна теорія, економічні пропорції, саморегулювання

THEORETICAL APPROACHES TO THE MARKET REGULATION OF THE NATIONAL ECONOMY

*Inna Salo*¹, D-r of Sc., Economics, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

*Lyudmila Stepura*¹, Postgraduate,
<https://orcid.org/0000-0001-9000-3907>

*Andriy Ivanovsky*², Postgraduate
<https://orcid.org/0000-0003-0410-4352>

¹NSC "Institute of Agrarian Economy", Kyiv, Ukraine

²National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://doi.org/10.31073/foodresources2022-19-26>

Subject of research. The peculiarities of the economic opinion formation regarding the market regulation in the conditions of the economic relations transformation in the country. **Purpose.** Propose the author's approach to the illustration of theoretical approaches to the market regulation, considering the transformation of economic relations in the country, based on the generalized research. **Methods.** The following methods of scientific study were used to solve the research tasks: theoretical generalization, dialectical, historical-logical methods, analysis and synthesis, induction and deduction methods, and the method of scientific abstraction. **Results.** It has been established that the main directions of modern world economic science reflect alternative models of the capitalism development: neoclassical (monetarist) – development based on the mechanism of market self-regulation; Keynesian (neo-Keynesian) – development with an active state influence on the economy. We should also not ignore such important directions of world economic science as social-institutional and Marxist. They criticize (everyone from its own positions) the possibilities of the market mechanism in the development of the economy and in the solution of social problems; they support the recognition of the regulatory role of the state in the economy, its exceptional role in the development of society and a limited historical role of the capitalism as a social-economic system. It is proved that the central problem in the study of the market economy is the determination of proportions in the country's economy. This is the most general proportion between production and consumption, the ratio between the means of production and consumer goods and services created during the year as part of the social product. This is the most general proportion between production and consumption, the proportion between means of production and consumer goods and services created during a year as part of social product. Although they create a simplified and abstracted from several factors idea of the reproduction process, they allow to identify the main, most significant relationships and describe them in the system of indicators. There are several historical approaches to the description of the interrelationships of national reproduction. **Scope of research results.** The results of the study can be used in the process of the elaboration of macroeconomic measures system for the development of administrative and territorial entities and the country in general.

Key words: market, market regulation, economic theory, economic proportions, self-regulation

Постановка проблеми. Визначення місця та ролі держави в економіці є важливим науково-практичним завданням як із теоретичної, так і з практичної точок зору. Методичні підходи до вивчення цієї проблеми в різних економічних школах мають істотні відмінності. За останні двадцять п'ять років найбільшого поширення набули ліберальні погляди дослідників-економістів, які ґрунтуються на мінімальній регулювній ролі держави в умовах ринкової економіки. Нині в умовах глобалізації економіки та європейської інтеграції України вітчизняні наукові школи почали переглянути свої ліберальні погляди, обґрунтовувати необхідність посилення державного протекціонізму та ролі держави в економіці країни, у тому числі в галузях національного господарства. При цьому пошук шляхів завдання оптимального поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання аграрної економіки є надзвичайно важливим.

Поява різних теорій про роль держави та межі її впливу на економіку пов'язана з еволюційним розвитком економік країн світу. Розвиток економічної системи держави на певних часових етапах її становлення зумовлено формування рівня державного впливу на

ринкову систему, що чітко простежується в поглядах різних економічних шкіл. Світовий досвід розвитку економіки доводить, що однією з його характерних рис було постійне чергування періодів посилення то ринкового саморегулювання, то державного регулювання. З метою наукового обґрунтування цих процесів на практиці використовувалися різні теорії макроекономічного регулювання.

У галузі означеної проблематики плідно працюють і мають значні наукові здобутки такі українські науковці, як О. Амоша, Г. Башнянин, Є. Бойко, Д. Богиня, М. Брик, З. Ватаманюк, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, В. Геєць, І. Грабинський, Л. Гринів, Б. Губський, М. Долішній, Я. Жаліло, В. Загорський, С. Злупко, О. Кузьмін, І. Лукінов, Д. Лук'яненко, І. Малий, В. Марцин, І. Михасюк, А. Мокій, С. Мочерний, М. Павловський, М. Павлишенко, С. Панчишин, Ж. Поплавська, Ю. Пахомов, С. Реверчук, В. Савчук, І. Тивончук, С. Трубич, А. Філіпенко, В. Черняк, А. Чухно та ін.

Мета. На основі узагальнення досліджень науковців запропоновувати авторський підхід висвітлення теоретичних підходів ринкового регулювання з урахуванням трансформації економічних відносин в країні.

Матеріали і методи. Для вирішення завдань дослідження використано такі методи наукового пізнання: теоретичного узагальнення, діалектичний, історико – логічний, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, наукового абстрагування.

Результати. Ринкова економіка – надзвичайно складне явище, яке охоплює багато економічних, соціальних, політичних, психологічних та інших явищ. Якщо ж виділити лише економічну сторону поняття «ринок», то можна стверджувати, що він є сукупністю економічних відтворювальних відносин, що складаються у сфері обміну з приводу купівлі-продажу товарів і послуг. Так, К. Р. Макконнелл і С. Брю зазначають, що ринок являє собою «інститут, або механізм, що зводить покупців (пред'явників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг» [1]. У процесі обміну свого товару на гроші, які слугують формою виразу вартості, що найбільш повно характеризує суспільний характер праці, кожен товаровиробник може визначити, наскільки його праця необхідна суспільству і включена в систему суспільного поділу праці.

У XV та XVIII ст. основною була ідея меркантилістів про роль держави в накопиченні капіталу, регулюванні міжнародної торгівлі. У цей період вперше почали використовуватися митні тарифи з метою обмеження імпорту в розвинені країни. Подібну політику провадили Франція та Німеччина. Активна участь держави в економіці забезпечувала цим державам економічне зростання.

Однак на той час були країни, де уряд меншою мірою втручався в економічну систему, при цьому вони досягли успішного соціально-економічного розвитку (Англія, Швейцарія, Бельгія). Це дало поштовх до дослідження існуючих розбіжностей. Так, А. Сміт у своїй першій праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) дійшов висновку, що бажання індивідів задовольняти власні інтереси (особиста мотивація) дає змогу досягти суспільного добробуту [2]. Ці ідеї А. Сміта мали значний вплив на участь держави в економіці, внаслідок чого почала переважати думка про обмеження ролі уряду. Вільна конкуренція вважалася одним із дієвіших інструментів захисту інтересів суспільства.

Можливість обміну продуктів своєї праці на інші товари – необхідна умова організації високопродуктивного виробництва, подолання суперечності між обмеженістю виробничих можливостей людей, які зазвичай спеціалізуються на виготовленні певних виробів, та їхніх зростаючих потреб у різноманітних товарах і послугах. Саме ринок є засобом подолання закономірної обмеженості людських ресурсів, коли один товар обмінюється на інший, і кожен з учасників обміну отримує потрібні для нього продукти праці. Без такої можливості обміну споживання індивідів було б незначним і примітивним, що могло стати гальмом економічного прогресу. Саме про це писали А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.),

обґрунтовуючи свій принцип «невидимої руки» ринку, а також представники ліберальної та інших шкіл економічної науки.

Ринок може бути не тільки організуючим і творчим чинником, а й стихійним, руйнівним, породжувати складні економічні кризи. Варто зазначити, що закладена в ринковому механізмі тенденція до встановлення економічної рівноваги прокладає собі дорогу стихійно, через порушення рівноваги. Водночас ринковий механізм, орієнтований на одержання найбільших прибутків, не може повною мірою вирішувати багато економічних та соціальних завдань (захист навколишнього природного середовища, розвиток фундаментальної науки, невиробничої інфраструктури, культури і освіти, охорони здоров'я), а також проблеми управління, оборони та ін.

Саме ці недоліки ринкового механізму вимагають втручання держави в економічне і соціальне життя суспільства. У цьому зв'язку умовно можна виділити три основні варіанти форм втручання держави в ринкову економіку, які характеризують її генезис: саморегульована економіка «невидимої руки» ринку вільної конкуренції А. Сміта; саморегульована економіка в поєднанні з державним впливом на процес відтворення; централізована планово-розподільна одержавлена економіка з елементами ринку.

Прихильником першого напрямку був А. Сміт, який стояв на позиціях безумовного ринкового саморегулювання економіки. Він вважав, що «невидима рука» ринку без будь-якого державного втручання змусить селян та інших осіб виробляти товар в інтересах суспільства. Слід зазначити, що ця позиція в умовах вільної конкуренції мала об'єктивну основу, оскільки свою функцію ринковий механізм у цей період виконував найбільш ефективно. Адже система вільної конкуренції передбачає велику кількість суб'єктів відносин, свободу підприємництва, абсолютну мобільність переміщення капіталів, засобів виробництва, робочої сили й інших ресурсів, свободу ціноутворення на ринку, вільний вибір продавця і покупців, відсутність монополізму тощо. На практиці «в чистому вигляді» така абстрактна економіка, яка називається системою вільної ринкової конкуренції, не існувала. Однак її узагальнена модель відображає економічний уклад, історично передую сучасній ринковій економіці. Хоча позиція А. Сміта вже не відповідає сучасним умовам монополізму, деякі її ідеї та практичні пропозиції відтворюються неокласиками і монетаристами у вітчизняних умовах та в інших постсоціалістичних країнах при проведенні економічних реформ.

Представники англійської школи – А. Сміт, Д. Рікардо, надавали винятково важливого значення зростанню виробництва та багатства народів, його розподілу й об'єктивним законам, якими управляють [2, 3]. Однак спільне те, що ця школа слідувала на тезі невтручання держави в економіку, тобто держава, на їхню думку, повинна додержувати принципу «невидимої руки». Визначний економіст XIX ст. – Дж. С. Мілль, запропонував доктрину, відому як «дозволяйте робити (чого хочуть)», не визнавав втручання уряду у справи приватного сектору [4]. Уряду відводилася роль виконання фіскальних та емісійних функцій. Починаючи із 20-х років XX ст. розвиваються ідеї мінімальної ролі держави в економіці. Спираючися на традиційні положення неокласичної ринкової концепції, її представники (Л. Мізес, Ф. Хайек, М. Фрідмен) обґрунтували думку про неефективність державного втручання в економіку [5-7].

Однак у 30-х роках XX ст. ринкові невдачі періоду Великої депресії в США, глибока й затяжна криза не були подолані ринковою системою. Відповідно до класичної теорії це мало статися автоматично внаслідок властивих ринку саморегульованих механізмів. Способи виходу із депресії запропонувала нова економічна теорія – кейнсіанство, засновником якої був Дж. М. Кейнс. Кейнсіанство було провідною течією в економічній теорії та практиці господарського регулювання впродовж багатьох десятиріч минулого століття – майже до кінця 70-х років минулого століття. Провідні положення кейнсіанської теорії були такими: це необхідність активного втручання держави в економіку, здійснення антикризового управління, управління сукупним попитом, а також

соціальною політикою. Так, Дж. Кейнс писав, що держава повинна регулювати процес споживання шляхом відповідної системи податків, фіксацією норми прибутку та нормативно-правовим законодавством.

Згідно з поглядам Дж. М. Кейнса, зниження податку на прибуток та розширення державних витрат, які збільшують бюджетний дефіцит, а також прийняття рішень щодо регулювання ринку в комплексі забезпечують зростання ділової активності та зайнятості населення [8]. Погляди науковців – прибічників необхідності державного регулювання та планування капіталізму були підтримані реформаторами, які стверджували, що державні заходи мають гарантувати та стимулювати розвиток економіки на основі рівноваги попиту і пропозиції.

Економічна політики, в основу якої було покладено ідеї Кейнса, сприяла виходу із кризи багатьох країн. Зокрема, для подолання депресії 30-х років XX ст. уряд США в значному ступені підпорядкував інтереси приватного підприємництва суспільним та національним інтересам. У США жорстка державна політика регулювання після Великої депресії передбачила новий регулятор норми, зокрема, була заборона на купівлю банками акцій промислових та комерційних компаній, сплата процентів по депозитах до вимоги, обмеження інвестиційного кредитування.

Кейнсіанська теорія державного регулювання економіки, яка домінувала протягом декількох десятиліть, в умовах погіршення кон'юнктури стала зазнавати критики. У 50-х роках виникла й набула застосування у США та інших країнах неокласична теорія монетаризму, представники якої (М. Фрідмен та ін.) виходили з того, що ринковому капіталістичному господарству притаманна особлива стійкість, що робить непотрібним державне втручання в економіку [9].

Заслуговує на увагу позиція Ф. Хайека щодо зниження рівня втручання держави в економіку та переваги механізму вільного ринку. Характеризуючи переваги конкурентного ринку, він писав, що конкуренція – це «ефективний спосіб спрямування невідомих ресурсів на невідомі цілі». Тобто йдеться про розподіл цих ресурсів, які раніше не могли бути врахованими на цілі які не могли бути виявленими [5].

В умовах стагнації світової економіки в 70-х роках XX ст. було ґрунтовно переглянуто підходи до зменшення прямого державного втручання в економіку країн та підвищення ролі ринкових регуляторів. Виникли теорії неокласичного, неоліберального, неоконсервативного напрямів, які визнавали важливість державного регулювання економічного життя суспільства, однак приводять його до мінімуму та віддають перевагу непрямим методам державного впливу. Так, Дж. Мілль, засновник неокласичної моделі, вважав втручання держави із безмежним ростом державних витрат в економіку дестабілізуючим чинником [4]. У неокласичній теорії одержало широкого поширення економічна школа – монетаризм, прибічники якого надавали перевагу непрямим методам державного регулювання грошового обігу.

На відміну від кейнсіанців, сучасні монетаристи роблять акцент не на принципи ефективного сукупного попиту, а на принципи пропозиції, на скасування державного регулювання підприємницької діяльності.

Ідеї монетаризму (хоча М. Фрідмен та інші представники Чиказької школи проголошують його теоретичний характер) знайшли своє втілення в новій економічній політиці, що проводилася в 1980-1990 рр. у ряді країн. Найбільш яскраво це проявилось у Великобританії («Тетчеризм»), США («Рейганоміка»), Ізраїлі, Чилі, а також інших постсоціалістичних країнах [10].

До макроекономічних теорій, які зводять до мінімуму державне втручання, належать також теорії «економіки пропозиції» та «раціональних очікувань». Теорія «економіки пропозиції» (М. Фелдстайн, А. Лаффер) – це неоліберальний напрям, який на відміну від кейнсіанства передбачає стимулювання не стільки сукупного попиту, скільки сукупної пропозиції [11,12]. На думку прихильників цієї теорії, політика держави повинна

обмежуватися стимулюванням підприємницької діяльності та ростом сукупної пропозиції завдяки лібералізації ринку, підвищенню конкуренції та зниженню податків. Надання пільг, насамперед податкових, сприяє не лише зростанню сукупної пропозиції, але й збільшенню податкових надходжень до бюджету. Так, у січні – травні 2022 року до зведеного бюджету надійшло 450,7 млрд грн за платежами, що контролюються ДПС. Це на 75,4 млрд грн, або 20,1% більше, ніж у січні-травні 2021 року.

До державного бюджету надійшло 307,4 млрд грн, що на 61,5 млрд грн, або на 25% перевищує відповідний показник минулого року.

До місцевих бюджетів – 143,3 млрд грн, що на 13,9 млрд грн, або на 10,7% більше січня – травня минулого року.

Відповідно до неокласичної теорії «раціональних очікувань» (Р. Лукас) прямі державні заходи, спрямовані на стабілізацію економіки, не завжди ефективні. Економічні суб'єкти (підприємці, споживачі) керуються приватним інтересом і діють у розріз державної політики, оцінюючи для себе її наслідки. Саме тому державні заходи мають бути спрямовані на створення умов для прийняття підприємцями оптимальних рішень, тим самим забезпечуючи зростання їхнього добробуту та суспільства в цілому [13].

Неокласики вважають, що для забезпечення стабільного росту необхідна не компенсаційна діяльність держави за її інфляційними витратами, а стійкість грошової системи, кредитно-грошової політики центрального банку, забезпечуючи тим самим збалансований перерозподіл доходів і заощаджень, підтримуючи необхідну зайнятість ресурсів та економічне зростання. Своєю теоретичною концепцією неокласики намагаються довести, що держава з її схильністю до зростання бюджетних витрат є дестабілізуючим фактором, а політика державного втручання – неефективною.

Теоретичною основою школи неокласичного синтезу, яка об'єднує вчення неокейсіанства та неолібералізму була змішана система ринкового регулювання, яка й нині діє практично. Важливого значення набуває раціональне поєднання ринкових і державних методів регулювання. Прибічники створення змішаної економіки, зокрема, лауреати Нобелівської премії у 1972 р. К. Ерроу та в 1980 р. Р.Л. Клейн пропонували навіть теоретичну можливість існування ринкового соціалізму, під яким вони розуміли особливий тип ринкової системи, що ґрунтується на поєднанні приватної та державно власності. Такий тип економіки повністю відхиляли консервативні економісти.

Отже, основні напрями сучасної світової економічної науки відображають альтернативні моделі розвитку капіталізму: неокласичну (монетаристську) – розвиток на основі механізму ринкового саморегулювання; кейнсіанську (неокейнсіанську) – розвиток із використанням активного державного впливу на економіку. Слід також не залишати поза увагою такі важливі напрями світової економічної науки, як соціально-інституційний і марксистський. Вони виступають (кожен зі своїх позицій) із критикою можливостей ринкового механізму в розвитку економіки та вирішенні соціальних завдань, за визнання регулювальної ролі держави в економіці, виняткової ролі в розвитку суспільства, обмеженої історичної ролі капіталізму як соціально-економічної системи.

Кожен із цих основних напрямів економічної науки має свої переваги й недоліки. Тому перед науковцями у всіх країнах світу постало завдання розробки в ХХІ ст. нової економічної парадигми. Представники теорії «неокласичного синтезу» (П. Самуельсон, В. Леонтьєв, В. Нордхаус та ін.) вдаються до спроб узгодити й об'єднати різні напрями економічної науки, які відкривають великі можливості для розробки нової економічної парадигми, консолідації досягнень науки, пропонування більш відповідних та ефективних форм і методів державного регулювання економіки [14].

Досвід розвитку сільського господарства в США, Західній Європі та інших провідних країнах з ринковою економікою переконує, що важлива роль належить економічній політиці держави. Остання знаходить своє відображення, насамперед, у створенні сприятливих ринкових умов для інтенсифікації сільського господарства,

розвитку виробничої та соціальної інфраструктури на селі. Регулювання інвестиційного процесу в сільському господарстві та інших галузях аграрної економіки здійснюється через державні програми підтримки цін на сільськогосподарські товари і доходи, організацію державної інспекції якості та системи загальнонаціональних стандартів. Держава бере участь як у формуванні попиту на продовольство та сировину всередині країни, так і в стимулюванні експорту сільськогосподарської продукції. Створюючи сприятливі умови для розвитку сільського господарства та інших сфер аграрної економіки, вона тим самим здійснює соціальний захист населення країни через підтримку низьких цін на продовольство і сільськогосподарську сировину. Навіть в умовах воєнного стану Україна продовжує виконувати свої зобов'язання та брати активну участь у забезпеченні продовольчої безпеки світу. Насамперед це стосується найбільш вразливих країн Африки та Азії, які потерпають від голоду. Нині «зернову ініціативу» продовжено ще на 120 днів. Україна зможе й надалі експортувати Коридором зернові, олійні та продукти переробки, доправляти зерно до країн, які опинилися на межі голоду, та забезпечувати світову продовольчу безпеку. З 01 березня по 09 травня 2022 року, зокрема, було експортовано: 51,088 тис. тонн пшениці (березень 33,209 тис. тонн, квітень 9,199 тис. тонн, 81% та 56% морським транспортом відповідно); 20,941 тис. тонн ячменю (березень 6,599 тис. тонн, квітень 11,776 тис. тонн, 21% та 92% залізничним транспортом відповідно); 1,01 млн тонн кукурудзи (176,614 тис. тонн у березні, 600,966 тис. тонн у квітні, 72% та 55% залізничним транспортом відповідно); 114,902 тис. тонн соєвих бобів (36,034 тис. тонн у березні, 57,159 тис. тонн у квітні, 36% та 63% морським транспортом відповідно); 174,261 тис. тонн насіння соняшнику (9,535 тис. тонн у березні, 104,049 тис. тонн у квітні, 31% та 57% морським транспортом відповідно); 31,558 тис. тонн соєвої олії (11,550 тис. тонн та 16,384 тис. тонн, 59% та 60% залізничним транспортом відповідно); 197,469 тис. тонн соняшникової олії (29,061 тис. тонн у березні, 129,607 тис. тонн у квітні, 45% та 33% залізничним транспортом відповідно); 100,369 тис. тонн шротів (28,954 тис. тонн у березні та 39,177 тис. тонн у квітні, 54% та 47% залізничним транспортом відповідно).

Варто зауважити, що питання про ринок, його зв'язки з планом і торгівлею дискутувалися в економічній літературі країни ще на початку 1920-х років, особливо у зв'язку з переходом до НЕПу і розвитком товарно-грошових відносин. Однак наприкінці 1920-х років дискусію згорнули, хоча питання про форми і методи поєднання «планомірного соціалізму» і «ринкового НЕПу» є одним із ключових у розвитку сільського господарства та пов'язаних із ним галузей, підвищенні їх соціально-економічної ефективності.

У ході дискусії висловлювалися різні точки зору. Так, Є. Преображенський виходив з того, що план і ринок – це сили, що антагоністично протистоять одна одній. Причому зміст плану він пов'язував не із законом вартості, а із «законом первісного соціалістичного накопичення», що вимагає інших пропорцій між промисловістю і селянським господарством, подолання ринкових відносин і закону вартості з метою витіснення несоціалістичного сектора економіки й «перекачування» коштів із села для «індустріалізації» країни. Такий підхід узгоджувався у Є. Преображенського із його поверхневим, однобічним трактуванням вартісних форм (грошей, цін, прибутку і т. д.) як суто зовнішніх, позбавлених реального економічного змісту категорій, що мають лише обліково-калькуляційний характер. На практиці це могло призвести до авантюризму і в плановому керівництві народним господарством [15].

На відміну від такої позиції економісти Л. Н. Юровський, О. Л. Мендельсон та деякі інші. визнавали важливість вивчення реального ринку та використання закону вартості в господарській діяльності при регулюванні відтворювальних пропорцій і процесів. Так, у 1926 р. професор Л. Н. Юровський підкреслював, що економіка перехідного періоду «є системою товарного господарства». Це положення не виключало визнання цими

вченими провідної ролі в економіці державного сектору, організуючої ролі держави в розвитку народного господарства, необхідності поєднання плану і ринку як чинника динамічної рівноваги всієї економічної системи країни [16].

Теоретико-методологічна дискусія 1920-х років про план і ринок знайшла своє відображення у підході до планування та регулювання народного господарства, в тому числі сільського господарства. У ці роки велася дискусія про два підходи у цій галузі – про «генетику» і «телеологію».

Представники телеологічного підходу (С. Г. Струмлін, Г. М. Кржижановський та ін.) абсолютизували план, виходили з мети і досягнення її вольовими методами [17].

Причому вони розглядали мету як свого роду «соціальну інженерію», що жорстко детермінувалася у вигляді розрахованих кількісних показників плану, які доводяться до виконавців за бюрократичним принципом зверху донизу. Досягнення ж цієї мети спиралося на політичну волю керівництва та ентузіазм працівників міста і села.

Разом із тим представники іншого, генетичного підходу (М. Д. Кондратьєв, В. О. Базаров) спиралися при плануванні та врегулюванні на урахуванні об'єктивних тенденцій і закономірностей економічного розвитку народного господарства, зокрема сільського господарства та пов'язаних із ним галузей, на визначальну роль ринку по відношенню до плану, об'єднуючу й організуючу силу ринкових відносин. Несучи в собі елемент стихійності, ринок, як відомо, має й об'єднуючу та організуючу сторони, що виявляються у регулюванні попиту та пропозиції, громадському обліку та визнанні результатів праці на ринку. Так, М. Д. Кондратьєв підкреслював, що для відображення у планових завданнях економічних результатів роботи важливо взяти до уваги не тільки цілі, але і з максимальною повнотою врахувати: об'єктивний стан умов господарювання; ймовірні тенденції їх розвитку; ресурси і можливості впливу на процес господарського розвитку; ймовірні результати впливу на нього [18, 19].

Отже, за всіх відмінностей цих двох напрямів у плануванні народного господарства та регулюванні сільського господарства їх представники все ж враховували, хоча й різною мірою, як об'єктивні економічні закономірності, так і соціально-економічні цілі плану, засоби їх досягнення.

Регульований ринок виступає головним економічним інструментом демократичної координації дій та інтересів учасників суспільного виробництва й обміну в місті та на селі. У цій суспільній ролі, як переконує світовий досвід, йому нині немає гідної альтернативи. Розвиток суспільного характеру виробництва й обміну супроводжується розвитком ринку як об'єднуючого та організуючого економіку початку.

Посилення втручання держави в економіку спостерігалось і в розвинених капіталістичних країнах, особливо в період світової економічної кризи 1929-1933 рр. Теоретичною основою, що обґрунтовує необхідність цього кроку, слугували праці англійського економіста Дж. Кейнса, насамперед його головна праця «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) [8].

У ній автор довів, що держава, використовуючи податкову й кредитно-фінансову політику може, стимулювати сукупний попит суспільства і регулювати в потрібному напрямку ринок, прискорювати економічне зростання, підвищувати рівень зайнятості населення та його добробут. Узагальнення вищезазначеного дає підстави зробити висновок про те, що ефективний розвиток ринкової економіки вимагає обґрунтованого використання важелів державного регулювання економіки, в тому числі й аграрної сфери. Очевидно також, що в сучасній монополізованій економіці регулювальна роль держави є вагомішою, ніж у ринковій системі вільної конкуренції XVIII–XIX ст. Варто враховувати, що ринкова модель реалізується під впливом не тільки економічного, а й адміністративних та інших неекономічних факторів, пов'язаних із державними функціями. Причому роль останніх у міру складності економічного розвитку країни зростає, оскільки для вирішення різноманітних соціальних завдань розвитку суспільства

необхідно посилити з його боку контроль і соціальну відповідальність, гармонізацію приватних, колективних і загальнодержавних інтересів. Зокрема, П. Самуельсон підкреслював, що економічна роль держави неухильно зростає [20].

Держава і ринок позиціонують себе як механізми узгодження індивідуальних і групових інтересів, що завжди взаємодіють в економічній сфері. Очевидно, що будь-як економічна теорія певним чином розглядає питання такої взаємодії. Так, можна погодитися із тим, що у 70-х роках спостерігалася криза кейнсіанства, яка призвела до краху, після чого настав період неолібералізму. Однак, як визначає більшість економістів, в основі кризи 2008–2009 рр. лежить неоліберальна економічна модель [21]. Так, видатні науковці, серед яких Стігліц, [22], П. Кругман [23] закликають до посилення державного регулювання взагалі й прогресивного оподаткування зокрема.

Водночас Пітер Крауч [21] скептично оцінює перспективи повернення до «кейнсіанського управління попитом» та «економіки добробуту», виділяючи так звану модель «приватизованого кейнсіанства», яка базувалася на зростанні кредитних ринків, доступних для бідних і помірно забезпечених верств населення, та появою деривативів і ф'ючерсів. Формула «приватизованого кейнсіанства», яку вводить цей автор, пояснює сукупність, по суті, кейнсіанських методів макроекономічного регулювання, які використовують кредитно-грошову експансію, та неоліберального макроекономічного «звільнення ринків». Кейнсіанство як ідеологія погано поєднується із неолібералізмом, а «приватизоване кейнсіанство» формує необхідну умову стійкості моделі. Відповідно «звільнення ринків» насамперед означає зняття обмежень на злиття і поглинання, а також послаблення антимонопольного регулювання, на чому наполягала чиказька школа. Тому лозунг «більше ринку», по суті, означає «більше великих корпорацій», що призводить до поділу традиційного лібералізму та неолібералізму. Однак, на думку Пітера Крауча, найбільш важливим, наслідком «звільнення ринку» стало злиття економічної та політичної влади. У даному випадку розглядається перевага «погляду з боку», для економістів існує лише два протилежних механізми розподілу ресурсів – держава і ринок.

Висновки. ЦентRALЬНОЮ проблемою при дослідженні ринкової економіки постає визначення пропорцій в економіці країни. Це й найбільш загальна пропорція між виробництвом і споживанням, пропорції між засобами виробництва та споживчими благами та послугами, створеними впродовж року в складі суспільного продукту. Важливою загальною відтворювальною пропорцією між відшкодуванням і накопиченням, яка характеризується співвідношенням частки продукту, що спрямовується на цілі відшкодування спожитих основних фондів, домашнього майна і на накопичення у різних формах. Це по-перше.

По-друге, це пропорції між сферами і секторами економіки. Вираженням цієї пропорції є співвідношення між обсягами виробництва товарів і пропозиції послуг. Важливою пропорцією є також співвідношення між соціальною сферою, яка включає в себе освіту, культуру, охорону здоров'я та житлово-комунальне господарство, й іншими сферами та галузями національного господарства, які прямо не забезпечують соціальні умови життя населення країни.

По-третє, особлива група пропорцій між частками суспільного продукту, який виконує відтворювальну роль в економіці. Такими пропорціями можна, до прикладу, назвати співвідношення між різними елементами валового національного продукту, який обчислено у системі національних рахунків. Особлива група пропорцій – пропорції між галузями національного господарства, які формують базову його структуру, об'єднуючи ланки економіки, однотипні за видами продукції і, відповідно, за технологічними умовами, засобами та предметами праці. Описані вище пропорції та можливості їх прогнозування дозволяють різноманітні моделі відтворення. Вони, хоча й створюють спрощену, абстраговану від ряду факторів уяву про процес відтворення, однак дозволяють

виявити основні, найбільш значимі взаємозв'язки й описати їх у системі показників. Відомо кілька історичних підходів до опису взаємозв'язків національного відтворення.

Бібліографія

1. Макконел К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика; пер. с англ. Баку: «Азербайджан», 1992. Т. 1. 399 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
3. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Электронный ресурс. http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-08_Ricardo.pdf/.
4. Милль Джон Стюарт. Основы политической экономии: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1980. 494 с.
5. Хайек Фридрих А. Познание, конкуренция и свобода: Антология сочинений. СПб: Пневма, 1999. 288с.
6. Мизес Л. фон Всемогущее правительство: Тотальное государство и тотальная война; пер. с англ. К. Г. Пинскера под. ред. А. В. Куряева; комментарии В. В. Кизилова. Челябинск: Социум, 2006. 466 с.
7. Фридман М. Капитализм и свобода. Электронный ресурс. <http://www.kosstu.kz/static/uploads/library/gumanitar/filosofiya/g-f-21.pdf>
8. Кейнс Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
9. Кіржецький Ю. І., Кіржецька М. С., Мельник С. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 191 с.
10. Кокарев І. В. Основи економічної теорії : курс лекцій. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 220 с.
11. Feldstein Martin. Inflation, Income Taxes, and the Rate of Interest: A Theoretical Analysis. Электронный ресурс. <http://www.nber.org/chapters/c11328.pdf>.
12. Laffer A. The Economics of the Tax Revolt. Нью-Йорк: Harcourt Brace Jovanovich. 1979. 143 с.
13. Lucas R. E., Sargent T. T. After Keynesian Macroeconomics. In: Rational Expectations and Econometric Practice. L., 1991. P. 301.
14. Самуелсон П. Макроекономіка; пер. з англ. Київ: Основи, 1995. 574 с.
15. Волконский В. А. Модель оптимального планирования и взаимосвязи экономических показателей. М.: Наука, 1967. 152 с.
16. Економічна теорія: навч. посіб. Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, О. С. Марченко та ін.; за заг. ред. Л. С. Шевченко. 2-ге вид. Харків: Право, 2019. 268 с.
17. Струмилин, С. Г. Очерки советской экономики. Ресурсы и перспективы. М.; Ленинград: Госиздат, 1928. 498 с.
18. Кондратьев Н. Д., Опарин Д. И. Большие циклы конъюнктуры: Доклады и их обсуждение в Институте экономики. 1-е изд. М., 1928. 287 с.
19. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. 526 с.
20. Самуелсон П. Макроекономіка; пер. з англ. Київ: Основи, 1995. 574 с.
21. Крауч К. Странная не-смерть неолиберализма. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. 272 с.
22. Stiglitz J. Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy. Moscow: W.W. Norton & Company, 2010. 361 p.
23. Krugman P. R. The Conscience of a Liberal. New York: W.W. Norton & Co., 2007. P. 182.

References

1. McConnell K. R. (1992). Ekonomika: pryntsypy, problemy i polityka [Economics: principles, problems and politics]. Baku. T.1. 399 p. [in russian].
2. Smit, A. (1962). Doslidzhennia pro pryrodu i prychyny bahatstva narodiv [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow. 684 p. [in russian].
3. Ricardo D. Nachala politychnoi ekonomii ta podatkovoho obkladennia [Principles of political economy and taxation]. http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-08_Ricardo.pdf [in russian].

4. Mill, J. S. (1980). *Osnovy politychnoi ekonomii* [Fundamentals of political economy] Moscow. Progress. 494 p. [in russian].
5. Hayek, F. A. (1999). *Znannia, konkurentsia i svoboda: Antolohyia sochynenyi* [Cognition, competition and freedom: an anthology of essays]. St. Petersburg: Pnema, 288 p. [in russian].
6. Mises, L. (2006). *Vse fonmohushchee pravytelstvo: Totalnoe hosudarstvo y totalnaia voina* [All possible government: Total government and total war]. Chelyabinsk: Society. 466 p. [in russian].
7. Friedman, M. *Kapitalizm i svoboda* [Capitalism and freedom].
<http://www.kosstu.kz/static/uploads/library/gumanitar/filosofiya/g-f-21.pdf> [in russian].
8. John Maynard Keynes (1999). *Zahalna teoriia zainiatosti, vidsotkiv i hroshei* [General theory of employment, interest and money]. Moscow. Helios. 352 p. [in russian].
9. Revak, I. O., Kirzhetskyi, Yu. I., Kirzhetska, M. S., Melnyk, S. I. (2019). *Osnovy ekonomichnoyi teorii* [Foundations of economic theory]. Navchalnyj posibnyk [Tutorial]. Lviv. 191 p. [in Ukrainian].
10. Kokarev, I. V. (2017). *Osnovy ekonomichnoyi teorii : kurs lekcij* [Fundamentals of economic theory: a course of lectures]. Dnipro derzh. un-t vnutr. sprav [Dnipro state University of Internal Affairs cases]. 220 p.
11. Feldstein Martin. *Inflation, Income Taxes, and the Rate of Interest: A Theoretical Analysis*. URL: <http://www.nber.org/chapters/c11328.pdf>.
12. Laffer, A. (1979). *The Economics of the Tax Revolt*. New-York: Harcourt Brace Jovanovich. 143 p.
13. Lucas, R. E., Sargent, T. T. (1991). *After Keynesian Macroeconomics*. In: *Rational Expectations and Econometric Practice*. 301 p.
14. Samuelson P. (1995). *Makroekonomika* [Macroeconomics]; trans. from Eng. K.: *Osnovy* [Basics]. 574 p. [in Ukrainian].
15. Volkonskyi V. A. (1967). *The model of optimal planning and the relationship of economic indicators* [Model optymalnoho planuvannia i vzaimozviazky ekonomichnykh pokaznykiv]. Moscow. Nauka [Science]. 152 p. [in russian].
16. Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., Marchenko, O. S. (2019). *Ekonomichna teoriya: navch. Posib* [Economic theory: education. Manual]. Kharkiv: Pravo [law]. 268 p. [in Ukrainian].
17. Strumylyn, S. H. (1928). *Narysy radianskoi ekonomiky. Resursy ta perspektyvy*. [Essays on the Soviet economy. Resources and prospects]. Moscow. Hosyzdat [State publishing house]. 498 p. [in russian].
18. Kondratiev, N. D., Oparin, D. I. (1928). *Large conjuncture cycles: Reports and their discussion at the Institute of Economics* [Velyki tsykly koniunktury: Dopovidi ta yikhnie obhovorennia v Instytuti ekonomiky]. Moscow. 287 p. [in russian].
19. Kondratiev, N. D. (1989). *Problemy ekonomichnoi dynamiky* [Problems of economic dynamics]. Moscow. Economics. 526 p. [in russian].
20. Samuelson, P. (1995). *Makroekonomika. Osnovy* [Foundation]. 574 p. [in russian].
21. Krauch, K. (2012). *Strannaia ne-smert neolyberalizma* [The strange non-death of neoliberalism]. Moscow.: Izdatelsky dom "Delo" RANKhiGS [Publishing House "Delo" of the Russian Academy of Sciences]. 272 p. [in russian].
22. Stiglitz, J. (2010). *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. Norton & Company. 361 p.
23. Krugman P. R. (2007). *The Conscience of a Liberal*. New York: W.W. Norton & Co. 82 p.